

ท้าวเทพกระษัตรี โ ท้าวศรีสุนทร

ไพโรจน์ย เสรีรักษ์ : สรุปลความ

----- (จล.2309)

ย ท้าวเทพกระษัตรี (จัน)ย พี่ย ท้าวศรีสุนทร (มุก) น้อย ทั้งสองเป็นวีรสตรีสามัญชนชาวใต้แท้ โดยสายพันธุ์ชาติบรรพบุรุษปกครองและเป็นวีรสตรีไทยสามัญชนสองท่านแรกของชาติไทยที่ได้รับการสร้างอนุสาวรีย์เพื่อเป็นอนุสรณ์ถาวรเด่นสง่าผาดผายเป็นที่เคารพสักการะน้อมรำลึกถึงวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ของท่านท้าวทั้งสองในการปกป้องรักษาเมืองกลางรักษาเอกราชของชาติของแผ่นดินที่อิทธิพลศัตรูล้ำเข้าโจมตีหวังยึดครองดังเหตุการณ์ปรากฏที่ถูกรบันทึกไว้ในพงศาวดารเมืองกลางอย่างชัดเจนละเอียดแล้วได้บอกให้เรียนรู้ว่า

ย พระเจ้ากรุงอังวะ (พระเจ้าปดุง กษัตริย์พม่า:ผู้บันทึก)ย สั่งให้บุกทัพเข้ามาถูกรานหัวเมืองฝ่ายใต้พร้อมกันทั้งย ๒ย ฝ่ายของไทยในย พ.ศ.ย ๒๓๒๕ย โดยแบ่งกองทัพบุกเข้าตีเมืองกระบุรีย ชุมพรย ไชยยา ตลอดจนไปจนถึงเมืองนครศรีธรรมราชย ขณะนั้นกองทัพไทยในเมืองพระนคร(เมืองหลวง)ย ยังติดพันการศึกอยู่ที่กาญจนบุรีย ยกลงมาช่วยรบไม่ทันย เมืองกระบุรีย เมืองชุมพรย เมืองไชยาและเมืองนครศรีธรรมราชย จึงปราศัยแก่ข้าศึกย ส่วนทัพเรือก็บุกเข้าตีได้เมืองตะกั่วป่าย เมืองตะกั่วทุ่งย แล้วยกเลยไปตั้งค่ายล้อมเมืองกลางไว้ย ประจวบกับขณะเดียวกันนั้นย พระยาลางาย (เจ้าเมืองกลาง : ผู้เขียน)ย ถึงแก่อนิจกรรมยังไม่มีกการแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ย ภริยาพระยาลางายชื่อ จัน กับน้องสาวชื่อ ย มุกย จึงคิดอ่านการศึกกับกรมการเมืองทั้งปวงให้ตั้งค่ายใหญ่ขึ้นย ๒ย ค่ายย ไว้ป้องกันรักษาเมืองย ฝ่ายพม่าล้อมเมืองอยู่เดือนเศษย ก็ยังตีหักเข้าเมืองไม่ได้เมื่อหมดเสบียงอาหารก็ให้เลิกทัพกลับไปย สงครามครั้งนี้เรียกว่า โ สงครามย ๕ย ทัพ โ ย สำหรับเมืองกลางต่อมามีการสู้รบกับพม่าอีกหลายครั้งย ซึ่งมาในรูปแบบกองโจรย จนถึงปีย พ.ศ.ย ๒๔๕๓ย ต้นรัชกาลที่ ๓ย เมืองกลางจึงแตกถูกพม่าปล้นฆ่าเผาทำลายอาคารบ้านเมือง ป้อมกำแพงจนหมดสิ้นย เมืองกลางกลายเป็นเมืองร้าง

[ท้าวเทพกระษัตรี](#) ย (ท่านผู้หญิงจัน)

[ท้าวศรีสุนทร](#) (คุณมุก)

[พญาถางทองพูน ณ ถลาง](#)

[พญาถางเทียน](#) ย (พญาเพชรศรีศรีพิไชยสงครามรามคำแหง) เมืองภูเก็ต พญาทูลกระษัตรี (จดหมายเหตุเทียน)

[แม่ปราง](#)

[เจ้าคุณมารดาทอง](#)

[พระยาศรีสุริย](#)

[มหาดเล็กเนียม](#)

[ทองเพ็ญ](#) ย

ย

ย

ย ด้วยวีรกรรมผู้นำกองทัพ ชาวเมืองทั้งหญิงชายย

รบพม่าจะประสบความสำเร็จข้ามพม่าข้าศึกครั้งยิ่งใหญ่ไม่เคยปรากฏว่าในประวัติศาสตร์ไทยสตรีสามัญท่านใดที่มีจิตใจกล้ากล้า อาจหาญ

เฉลียวฉลาดในเชิงยุทธย สามารถนำพาทองทัพออกรบกับกองทัพอิทธิพลศัตรวย ต้องเลิกทัพหนีกลับไป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชย

จึงพระราชทานเครื่องยศสถาปนาให้ย จันย เป็นย ท้าวเทพกระษัตรี ย มุกย เป็นย ท้าวศรีสุนทรย [วีรสตรีไทย](#) ให้เป็นเกียรติยศสืบไป

เป็นที่ภาคภูมิใจของวงศ์ตระกูลและชาวเมืองกลาง เมืองภูเก็ตตลอดมา แต่ชาวเมืองทั่วไปย ย เรียกว่ากันสั้น ๆ ว่า ย่าจัน(ท่านผู้หญิงจัน)ย ย่ามุก(คุณมุก)

ย วีรกรรมของวีรสตรีทั้งย ๒ย ท่าน อันแสดงถึงความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว โดดเด่นย ของท่านท้าว นั้น แม้อกาลจะล่วงเลยมานานย ถึงย ๒๑๗ย ปี แล้วย

ก็ยังเป็นที่ระลึกถึงและกล่าวขานกันไม่ว่างเว้นของประชาชนทั้งชาวถลางและภูเก็ตเสมอมา ด้วยเหตุนี้จึงได้พร้อมใจร่วมใจกันสร้างอนุสาวรีย์ของท่านท้าวทั้งย ๒ย ย

ขึ้นไว้ย โดยประดิษฐานย ณย บนแท่นคอนกรีตประดับหินอ่อนย องค์อนุสาวรีย์มีรูปพรรณลักษณะยืนเคียงคู่กันย หลอดด้วยทองสัมฤทธิ์รมดำย

ขนาดใหญ่เท่าครึ่งตัวจริงย ทรงผมดอกกระทุมหัวเสย สวมเสื้อแขนยาวทรงกระบอกย

ปกคอสั้นปล่อยชายเสื้อคลุมตะโพกคล้องสะไบเฉียงรอบคออยู่ด้านล่างเป็นรูปไขว่ทับพันรัดได้ราวนมทั้งย ๒ย นุ่งผ้าโจงกระเบน ชายล่างอยู่ในระดับครึ่งแข้งย

มือขวาท้าวเทพกระษัตรีกุมค้ำดาบไม่หุ้มฝักย แขนแนบตะโพก ปลายดาบชี้เยื้องออกเป็นมุมฉากกับลำแขนไปทางขวา

มือซ้ายของขอศอกขึ้นจับแขนขวาตรงกึ่งกลางระหว่างข้อศอกกับข้อมือของท้าวศรีสุนทรย ในลักษณะยึดไว้ย

ส่วนมือซ้ายของท้าวศรีสุนทรปล่อยวางแนบลำตัวลงไปไม่ถึงอะไรย มือขวาก็กำดาบย เช่นเดียวกับท้าวเทพกระษัตรีอยู่ในท่าที่เตรียมพร้อมเข้ารบข้าศึก ทั้งย ๒ย

ยืนคู่กันในท่ายืนกางให้กันนิด ๆ ย สายตาจ้องพุ่งตรงไปข้างหน้าทางด้านทิศเหนือ

ย อนุสาวรีย์ประดิษฐานบนแท่นคอนกรีตทรงสี่เหลี่ยมคางหมูเท่ากันทั้งสี่ด้าน ย ประดับหินอ่อนสูงย ๓ย เมตรย

ตั้งถาวรอยู่ที่วงเวียนสี่แยกถนนเทพกระษัตรีตัดกับถนนศรีสุนทรย ในเขตหมู่ที่ ๓ย และหมู่ที่ ๕ย ตำบลศรีสุนทร (ทั่วไปเรียกว่าย สี่แยกท่าเรือ : ผู้เขียน)ย

อำเภอกลางย จังหวัดภูเก็ตย โดยอัญเชิญมาประดิษฐานเมื่อวันที่ ๒๕ย มีนาคม พ.ศ.ย ๒๕๑๐ย ซึ่งเดิมได้หลักฐานว่าเป็นวันที่ตรงกับวันย

ชัยชนะพม่าข้าศึกของชาวเมืองกลางย ย เมื่อปีย พ.ศ.ย ๒๓๒๕ย คือวันที่พม่าแตกทัพหนีไปจากเมืองกลางย

(จากการศึกษาเอกสารหลายฉบับและจากจดหมายเหตุพระยาสุรินทราชา เทียบวันตามสุริยคติแล้ว วันกลางชนะศึกคือวันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๓๒๕)

ย ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๓ย พฤษภาคม พ.ศ.ย ๒๕๑๐ย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชย (รัชการที่ ๙)ย ย

ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงกระทำพิธีเปิดอนุสาวรีย์ท้าวเทพกระษัตรี โ ท้าวศรีสุนทรย แห่งนี้ย

ย บนพนักฐานอนุสาวรีย์มีข้อความจารึกไว้เพื่อเทิดทูนเกียรติยศของท่านท้าวทั้ง ๒ย และให้ผู้คนทั่วไปได้ทราบย มีใจความว่า

ย โ ย ท้าวเทพกระษัตรี (จัน)ย ท้าวศรีสุนทร (มุก)ย ได้กระทำการป้องกันรักษาเมืองกลางเมื่อย พ.ศ.ย ๒๓๒๕ย ตีหักเอาเมืองได้ย พม่าแตกทัพกลับไปเมืองย ๒

ย ๑๘๔๔ ปีมะเส็ง สัปตศกย จ.ศ.ย ๑๑๔๗ย เป็นวีรกรรมอันควรแก่ชาวเมืองกลางย ตลอดจนชาวไทยทั่วไปยกย่องสรรเสริญย ชาวเมืองกลางโดยการนำของนายอ้วนย

ย สุระกุลย ผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ตย ชวนกันสร้างขึ้นไว้เมื่อย ๕ ๑๙ ๖ย มะเมียอีสุศกย จ.ศ.ย ๑๓๒๕ย ๒๕ย เมษายนย พ.ศ.ย ๒๕๐๙ย เวลา ย ๐๙.๐๙ย น.ย

ย ขอให้ดวงวิญญาณของวีรสตรีทั้งสองย จงสถิตเป็นมิ่งขวัญปกป้องชาวกลางสืบไป

ชีวิตประวัติท้าวเทพกระษัตรี-ท้าวศรีสุนทร

ย สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. ๒๕๒๙ เล่ม ๔ สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒย สงขลา (ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยทักษิณ) ผศ.สงบย

ย ส่งเมืองย และ อาจารย์ดวงใจย เอก เรียบเรียง ให้ได้ศึกษาเรียนรู้ซึ่งขอนำเอามาถ่ายทอดเพื่ออ่านทั่วไปประจักษ์ดังต่อไปนี้

ท้าวเทพกระษัตรี ท้าวศรีสุนทร

ย ท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทร เป็นวีรสตรีที่สำคัญของเมืองกลางและขอชาติไทย เป็นพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ถือกำเนิดจากตระกูลเมืองกลางย

ย ซึ่งมีอิทธิพลสูงสุดในเมืองกลางย ในระยะที่เมืองนี้มีฐานะเป็นศูนย์กลางปกครองหัวเมืองภาคใต้ชายฝั่งตะวันตกตั้งแต่ตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา

ย ท้าวเทพกระษัตรีมีชื่อเดิมว่า โ จันโ ส่วนท้าวศรีสุนทรมีชื่อเดิมว่า โ มุกโ ตามพงศาวดารเมืองกลางย ซึ่งเขียนจากคำบอกเล่าในปี พ.ศ.๒๓๙๔ย

ย โดยลูกหลานของตระกูลเมืองกลางย กล่าวถึงบิดามารดาของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรไว้ว่าสืบเชื้อสายมาจากเจ้าเมืองไทรบุรีย

ย ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งในพงศาวดารดังนี้คือ โ โ ฆได้รู้ได้เห็นเองว่าเมืองกลางแตกอนันจอมร้างบ้านตะเคียนเป็นเจ้าเมืองย เมียจอมร้างเป็นแขกเมืองไทร

ย ฆมาเสียลูกมะหุมเฒ่าก่อนย ฆด้วยเป็นหม้ายอยู่ย มะหุมน้องบากมาเอาเงินมรดกห้าพันเศษย

ย ฆมาเสียจิตใจไม่อยู่เมืองไทยมาอยู่เมืองกลางได้กับจอมร้างเป็นผัวมีลูกชาย ๒ คน หญิง ๓ คน รวม ๕ คน หญิงชื่อ จันเป็นท้าวเทพกระษัตรีย

ย หญิงถัดมาชื่อมุกเป็นท้าวศรีสุนทรโ ฆโ และน้องคนอื่น ๆ ได้แก่ ฆมา เป็นหญิงกับน้องชายอีก ๒ คน คือ พระยากลาง (อาด) กับพระพล เรื่อง กรมการเมืองกลางย

ย แต่ในหนังสือประวัติท้าวเทพกระษัตรี ท้าวศรีสุนทร หรือประวัติตระกูล ณ กลางย ซึ่งเขียนโดยขุนนภวิจิตรณ (ไวย ณ กลาง) สมาชิกคนหนึ่งในตระกูล ณ กลาง

ย เรียบเรียงไว้เมื่อปี พ.ศ.๒๔๕๗ กล่าวไว้แตกต่างออกไปว่า บิดาของบุคคลทั้ง ๒ ชื่อจอมทองคำ เจ้าเมืองกลาง เป็นบุตรจอมร้างกับนางชาย

ย น้องสาวเจ้าเมืองไทรบุรีย ส่วนมารดาชื่อ ศรีทองไม่ทราบชาติกำเนิด

ย อย่างไรก็ตาม ยไม่ว่าท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรจะเป็นลูกจอมร้างหรือจอมทองคำย แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าบุคคลทั้ง ๒ เป็นคนตระกูลเจ้าเมืองกลางย

ย ซึ่งมีอำนาจขึ้นในเมืองนี้ในระยะที่รัฐบาลไทยทางภาคกลางกำลังอ่อนแอ

ย เพราะพ่ายแพ้ต่อการสู้รบกับพม่าและตระกูลเจ้าเมืองกลางในระยะดังกล่าวพยายามที่จะรักษาของตนในเกาะนี้เอาไว้

ย โดยพยายามที่จะสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับตระกูลเจ้าเมืองอื่น ๆ เป็นต้นว่าเมืองไทรบุรีย ตะกั่วทุ่งย นครศรีธรรมราช และกับข้าหลวงที่ส่งมาจากส่วนกลาง

ย ท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรซึ่งเป็นธิดาคนโตและคนรองของตระกูลเมืองกลางย จึงได้รับการเลี้ยงดูและฝึกฝนอบรมมาตั้งแต่เด็ก ๆ

ย เพื่อรับภาระอันหนักยิ่งของตระกูลเมืองกลางในการควบคุมดูแลไพร่พล ขูดหาแร่ดีบุกโดยการทำเหมืองขูดย

ย การแสวงหาเครื่องบริโภคและอุปโภคซึ่งขาดแคลนและหายากมากโดยเฉพาะข้าวที่ใช้เลี้ยงไพร่ซึ่งมีจำนวนมากย การหาตลาดเพื่อจำหน่ายดีบุกย

ย การแสวงหาอาวุธเพื่อป้องกันภัยจากโจรสลัดและพม่าย การรักษาสถานภาพของตระกูลย

ย ในฐานะเจ้าเมืองกลางซึ่งมีผลประโยชน์เกี่ยวพันกับดีบุกและกลุ่มบุคคลภายนอกคอยฉกฉวยแย่งชิงอยู่ตลอดเวลา ยไม่ว่าจากไทรบุรี นครศรีธรรมราช พม่า ชาวอังกฤษ

ย และรัฐบาลกลาง ตระกูลเมืองกลาง ของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรย ต้องเผชิญหน้ากับปัญหาเหล่านี้อยู่ตลอดเวลา ยจึงจำเป็นต้องอย่างยิงที่บุคคลทั้ง ๒

ย ถึงแม้จะเป็นผู้หญิงแต่เป็นที่ใหญ่ของครอบครัวของตนมาตั้งแต่เด็ก ๆ ตามลักษณะโดยทั่วไปของครอบครัวทางภาคใต้ ถึงแม้จะถือว่าผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้าย

ย แต่ลูกผู้หญิงคนโตก็ได้รับการฝึกอบรมให้เขารับภาระช่วยเหลือครอบครัวไม่น้อยไปกว่าผู้ชาย ย ย

ย ไม่มีหลักฐานขั้นต้นใด ๆ ระบุวันเดือนปีเกิดของท้าวเทพกระษัตรีไว้ แต่สันย ราชภัฏชารักษ์ ได้สันนิษฐานไว้ในหนังสือท้าวเทพกระษัตรีว่า ยว่า

ย ท้าวเทพกระษัตรีคงเกิดในราว พ.ศ.๒๒๙๘ หรือหลังจากนั้นประมาณไม่เกิน ๕ ปี โดยคาดเดาเอาว่าในปีที่เกิดศึกกลางในปี พ.ศ.๒๓๒๕ ท้าวเทพกระษัตรี

ย คงจะมีอายุประมาณ ๕๐ ปี ตั้งแต่เกิดจนเติบโตเป็นสาวย

ย วิธีชีวิตของท้าวเทพกระษัตรีต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเกาะกลางที่สับสนวุ่นวายมากที่สุดยุคหนึ่ง

ย ดังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารเมืองกลางตอนหนึ่งว่า

โ โ ชขุนนางเมืองกลางนั้นจอมเฒ่าอยู่บ้านดอนย จอมร้างอยู่บ้านตะเคียน จอมเฒ่ากับจอมร้างเป็นลูกพ่อเดียวกันคนละมารดา ลูกหลานมะหม อยู่บ้านดอนได้เป็นพระยากลางเจ็ดทองโ ชเดิมแต่ก่อนบ้านดอนกับบ้านตะเคียนสามัคคีรสกันดีมีชื่อเสียงสืบลวงค์เป็นเจ้าเมืองสืบมา ยฝ่ายบ้านลิพอนจอมสุรินคิดมิชอบย จะตั้งตัวเป็นใหญ่ มีตราออกมาให้จับจอมสุรินฆ่าเสีย เป็นโทษชบดต่อแผ่นดินสิ้นเชื้อผู้ตั้งเมืองกลางว่างย พระยากลางคางเซ่งชาวกรุงออกมาเป็นเจ้าเมืองย พระยากลางอาดเป็นเจ้าเมืองขึ้น ผู้ร้ายยิงพระยากลางตายเมืองก็ว่างอยู่ ได้แขกไพรมาเป็นเจ้าเมืองอยู่หน่วยหนึ่งพวกกลางคิดรบแขกตั้งแต่ค่ายที่ไมขาวปากสาครตั้งจริงตั้งตัวขึ้นโ ชิ

ย เหตุการณ์ที่สืบสนวนวายข้างต้นได้กลายเป็นสิ่งเร้าช่วยกระตุ้นให้ท้าวเทพกระษัตรีกลายเป็นหญิงผู้กล้าหาญย มีไหวพริบที่จะต่อสู้เพื่อรักษาสถานภาพของครอบครัวอยู่ตลอดเวลา แม้แต่การแต่งงานครั้งแรกของทากับหม่อมศรีภักดีหรือนายภักดีภูธร ชาวเมืองตะกั่วทุ่งผู้มีอิทธิพลก็ต้องการจะสร้างความสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราชย ซึ่งทางเมืองนครศรีธรรมราชส่งออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วทุ่งย คงราว ๆ ในระยะที่เมืองนครศรีธรรมราชตั้งตัวเป็นอิสระย หลังจากหม่อมศรีภักดีถึงแก่สัญกรรมไม่นานนักย ท้าวเทพกระษัตรีได้แต่งงานใหม่กับพระยาพิมลอติเตเจ้าเมืองกระบุรีย และกรรมการเมืองคนสำคัญของเมืองชุมพรทั้งนี้เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ตระกูลเมืองกลางกับขุนนางอิทธิพลย ซึ่งเข้าใจว่าพระยาพิมลานั้นเป็นข้าหลวงมาจากเมืองหลวงย เพราะภายหลังได้ส่งบุตรธิดาที่เกิดจากท้าวเทพกระษัตรี ๒ คน คือแม่ทองมากับนายเนียมเข้าไปถวายรับราชการฝ่ายในและฝ่ายหน้าในเมืองหลวงย ดังปรากฏหลักฐานในพงศาวดารเมืองกลางตอนหนึ่ง โ ชิ ชแล้วได้กับพระยาพิมลย มีลูกหญิงชื่อแม่ทองมากับไปถวายเป็นมารดาเจ้าครอกอุบลลูกถัดมาชายโ ชชื่อนายเนียมเป็นมหาดเล็กครั้งแผ่นดินต้นโ ชิย พระยาพิมลหลังจากแต่งงานกับท้าวเทพกระษัตรีก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองกลางอยู่ระยะหนึ่ง แต่ต่อมามีความผิดจึงโปรดให้ย้ายไปเป็นเจ้าเมืองพัทลุงย หลังจากนั้นพระยากลาง (เทียน)ซึ่งเป็นบุตรชายคนโตของท้าวเทพกระษัตรี กับหม่อมศรีภักดี ก็ได้รับแต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าเมืองกลางคนต่อมาย ท้าวเทพกระษัตรีต้องรับภาระต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นผู้ใหญ่และแม่ของเจ้าเมืองไม่นอยย เนื่องจากทางเมืองหลวงเริ่มส่งข้าหลวงออกมาเร่งส่วยทางหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกของภาคใต้ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ.๒๓๑๙โ ๒๓๕๐ ทำให้เกิดเรื่องขัดแย้งบ่อย ๆ กับบรรดาข้าหลวงเหล่านั้น ดังปรากฏหลักฐานหลายแห่งในเอกสารเมืองหลวงย ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้ท้าวเทพกระษัตรีพยายามแสวงหามิตรใหม่ เพื่อรักษาสถานภาพของตระกูลของตนในเมืองกลางเอาไว้ย โดยหันไปสนิทสนมกับพ่อค้าชาวอังกฤษซึ่งเข้ามาค้าขายที่เมืองกลางย โดยเฉพาะกับฟรานซิส ไลท์ หรือพระยาราชภักดีต้น อดีตพ่อค้าชาวอังกฤษและต่อมาได้เป็นผู้ว่าการเกาะปีนังของอังกฤษคนแรก

ย ในเอกสารเมืองกลางซึ่งส่วนหนึ่งเป็นจดหมายส่วนระหว่างท้าวเทพกระษัตรีกับฟรานซิส ไลท์ได้บ่งบอกให้เห็นว่าบุคคลทั้ง ๒ มีความสนิทสนมกันมากมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาตลอดตั้งแต่ฟรานซิส ไลท์ ได้เป็นผู้ว่าเกาะปีนังแล้วย ดังตัวอย่างจดหมายฉบับหนึ่งซึ่งท้าวเทพกระษัตรียังมีบรรดาคำดีเป็นเพียงท่านผู้หญิง มีไปถึงฟรานซิส ไลท์ตอนปลายปี พ.ศ.๒๓๒๗ ก่อนพ่ายทัพมาตีเมืองกลางเล็กน้อย มีข้อความตอนหนึ่งว่า โ ชย โ ชิ ชหนังสือท่านผู้หญิง (จีน:-ผู้เขียน) มาถึงลาโตก (ไลท์:-ผู้เขียน) ด้วยมีหนังสือไปนั้นได้แจ้งแล้วย ครั้นจะเอาหนังสือเรียนแก่พระยากลาง พระยากลางป่วยหนักอยู่ และซึ่งว่ามาค้ายาย ณ เมืองกลางขาดทุนหนักหนานานแล้วนั้นย เห็นธุระของลาโตกอยู่ย แต่หากว่าลาโตกเมตตาเห็นดูข้าเจ้า จึงเปลื้องทุนเป็นอันมากโ ชแลมีราวข้าว่าพม่าจะมาตีเมืองกลางย ท่านพระยากลางเจ็บหนักอยู่ถ้ามายกมาจริง ข้าเจ้าจะได้พึ่งลาโตกเป็นหลักที่ยึดต่อไป แลซึ่งว่าเอาตีบุก คำนั่น ท่านพระยากลางยังเจ็บหนัก มิได้วักวากอน ถาพระยากลางคลายป่วยแล้ว จะได้ปรึกษาวากลาโ ชครั้นข้าเจ้าจะลงไปพบลาโตกนั้นย เจ้าคุณยังเจ็บหนักอยู่จึงให้เมืองภูเก็ต (หมายถึงพระยาพุทธราชาภักดีบุตรชาย:-ผู้เขียน) ลงมาลาโตก ได้เห็นคงคอยก่อน ถาเจ้าคุณคอยคลายป่วยขึ้นข้าเจ้าจะลงมาให้พบลาโตกโ ชิ

ย ท้าวเทพกระษัตรีได้แยกกันอยู่กับพระยาพิมลระยะหนึ่งย คือช่วงที่พระยาพิมลไปเป็นเจ้าเมืองพัทลุงย ภายหลังจึงกลับมาเป็นเจ้าเมืองกลางและอยู่ร่วมกันอีกย พระยาพิมลถึงแก่สัญกรรมในปี พ.ศ.๒๓๒๘ อันเป็นที่ ๔ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชย หลังจากที่พระองค์ทรงสถาปนากรุงเทพฯเป็นนครหลวงแห่งใหม่ได้ ๓ ปีเท่านั้นย พระเจ้าปดุง กษัตริย์พม่าก็โดยกกองทัพมาตีไทยหลายทาง(ที่เรียกว่าสงคราม ๙ ทัพ:-ผู้เขียน)ด้วยเข้าใจว่าไทยเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ บ้านเมืองระส่ำระสายย พม่ายกทัพมาครั้งนี้มีเกว่นมั่งยีหรือแกว่นมั่งยีย อัครเสนาบดีเป็นแม่ทัพภาคใต้แยกเป็นทัพบกย ทัพเรือ ทัพบกมุ่งตีหัวเมืองบักขี้ไตตามทางเดินทัพ คือ เมืองกระ (อำเภอกระบุรี จังหวัดระนองในปัจจุบัน) เมืองชุมพร ซึ่งก็สามารถตีเมืองทั้งสามได้ย พม่าได้รับทรัพย์สมบัติ เมาบ้านเรือนเสียหายยับเยินแล้วยกทัพต่อไปตีเมืองไชยา และเมืองนครศรีธรรมราชย ซึ่งก็สามารถตีได้เช่นกัน สำหรับทัพเรือเมื่อตีหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกอันได้แก่ ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่งได้แล้ว ก็ยกทัพมุ่งมาตีเมืองกลางทันที เมื่อเจ้าเมืองกลางเพิ่งถึงแก่อนิจกรรมไปเช่นนี้ ก็ไม่มีเจ้าเมืองคอยบัญชาการรบ ท่านผู้หญิงจีนและคุณมุกน้องสาวร่วมกับเจ้าเมืองภูเก็ต คือ พระยาพุทธราชาภักดี (เทียน) บุตรชาย และคณะกรรมการเมืองจึงเตรียมป้องกันเมืองกลางทันที

ย ชัยภูมิของเมืองกลางในครั้งนั้นมีท่าเรือสำคัญอยู่ห่างออกไปเรียกว่า ท่าตะเภา ส่วนด้านหลังเมืองเป็นป่ารก ยากแก่การเข้าโจมตี ท่านผู้หญิงจีนจึงแน่ใจว่าพม่าจะต้องยกทัพเรือเข้ามาทางท่าตะเภา แลโจมตีเมืองกลางทางด้านหน้า การป้องกันเมืองจึงได้กระทำที่จุดนี้ ในการวางแผนป้องกันเมืองนั้นมีการตั้งค่าย ๒ แห่ง คือที่บ้านค่ายแห่งหนึ่งและที่เกาะตะเคียนอีกแห่งหนึ่ง นอกจากนี้ก็มีกำลังไปตั้งมั่นอยู่หลังวัดพระนางสร้าง ความคาดหมายของท่านผู้หญิงจีนมิได้ผิด เพราะพม่ายกทัพเรือมาทางท่าตะเภาจริง กำลังทัพพม่าในครั้งนี้มีมากกว่ากำลังเมืองกลางมากนัก ท่านผู้หญิงจีนจึงคิดอุบายที่จะทำให้พม่าเกรงกลัวไม่กล้ายกตีเมืองกลางโดยกลางวัน ท่านผู้หญิงจีนเลือกหญิงวัยกลางคนจำนวนร้อย ๆ คนให้แต่งตัวเป็นชายถือปืน แล้วท่านผู้หญิงจีนกับนางมุกก็แต่งตัวเป็นชายขึ้นคานหาม ไห่ร้อง ทำท่าจะเข้าตีพม่า พม่าเห็นดังนั้นก็ออกมานอกค่ายจึงถูกปืนจากฝ่ายเมืองกลางล้มตายหนีเข้าค่ายไป ครั้นพอลงคืนท่านผู้หญิงจีนก็สั่งให้ทหารลอบออกไปซ่อนตัวภายนอก พอรุ่งเช้าก็จัดขบวนเดินเข้าค่าย ทำอย่างนี้อยู่เรื่อย ๆ เพื่อให้พม่าสำคัญผิดว่าชาวเมืองกลางมีกำลังมาหนุน พม่าก็รู้สึกเกรงกลัว ไม่กล้ายกทัพเข้าตี จึงได้แต่ล้อมเมืองกลางไว้ เมื่อล้อมอยู่นานถึง ๑ เดือน

เสียบียงอาหารก็ร่อยหรอ พวกพม่าเองก็ถูกชาวกลางฆ่าไปหลายร้อย แม้ทัพพม่าจึงสั่งให้ถอยทัพกลับในวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ.๒๓๒๘ จะเห็นได้ว่าท่านผู้หญิงจีนนั้นแม่เป็นหญิงแต่ก็มีใจเด็ดเดี่ยว เข้มแข็ง กล้าหาญ เป็นคนฉลาด มีไหวพริบดี กลอุบายดี และแน่นอนว่ากำลังทางด้านอาวุธที่ใช้ในครั้งนั้นก็ได้รับการสนับสนุนจากฟรานซิส โลท์มาก่อนส่วนหนึ่ง

ย เมื่อพม่าเลิกทัพไปแล้ว คณะกรรมการเมืองก็ได้มีใบบอกเล่าเหตุการณ์รบให้คนนำไปกราบทูลกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเสด็จยกพลมาทางบก ประทับอยู่ที่สงขลาฉบับหนึ่งอีกฉบับหนึ่งได้นำไปกราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.๒๓๒๙ รัชกาลที่ ๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิงจีนเป็นท้าวเทพกระษัตรีและนางมุกเป็นท้าวศรีสุนทร แล้วทรงแต่งตั้งพระยาทุรราชฎี (เทียน) บุตรชายคนโตของท่านผู้หญิงจีนเป็นพระยาถลางสืบต่อไป พระยาถลาง (เทียน) ผู้นี้ได้มีบุตรหลานสืบตระกูลต่อมาจนปัจจุบัน คือ สกุล ประทีป ณ ถลาง

ย ท้าวเทพกระษัตรีมีบุตรธิดาทั้งหมด ๗ คน เป็นบุตรธิดาจากสามีคนแรก คือหม่อมศรีภักดี ๒ คน คือ คนโตเป็นหญิงชื่อปราง คนรองเป็นชายชื่อเทียน ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยาถลาง (เทียน) หรือรู้จักกันทั่วไปว่า โ พระยาถลางหืดโ เป็นต้นตระกูล ประทีป ณ ถลาง และบุตรธิดาจากสามีคนที่ ๒ คือ พระยาพิมล (ชัน) ๕ คน คือ คนโตชื่อทองมา ได้ถวายตัวเป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๑ คนที่ ๒ เป็นชายชื่อจ้อย ได้เป็นพระยายกกระบัตรเมืองถลาง คนที่ ๓ ชื่อเนียม เป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๑ คนที่ ๔ และคนที่ ๕ ชื่อแม่กิมและแม่เมือง เป็นหญิงทั้ง ๒ ไม่ได้รับราชการ

ย ในหนังสือประวัติท้าวเทพกระษัตรีท้าวศรีสุนทร หรือประวัติตระกูล ณ ถลาง กล่าวถึงครอบครัวท้าวศรีสุนทรไว้ว่า

ย โ โ หมื่ออายุพอสมควร บิดาจัดการให้คนมุกหรือท้าวศรีสุนทร แต่งงานกับนายอาจ คนกรุงเทพฯ นครที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านวังเมืองถลาง กับบิดาชื่อจอมพล และเมื่อพี่ชายได้เป็นเจ้าเมืองถลาง สามีของคุณมุกก็ได้เป็นปลัดผู้ช่วยรวมกันปกครองบ้านเมือง ตัวคุณมุกเป็นหมั้นจึงไม่มีบุตรสืบตระกูล โ (กลุ่มผู้สนใจประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ตได้ตรวจสอบหลักฐานเทียบเคียงย ไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานใดใกล้เคียงกับที่ระบุไว้) แต่น่าเสียดายที่ไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับท้าวศรีสุนทรจากแหล่งอื่นเลย ไม่ว่าในทางพงศาวดารเมืองถลาง เอกสารเมืองถลางและแหล่งอื่น ฐานะของท้าวศรีสุนทรจึงเป็นเพียงน้องสาวคู่คิดและคอยสนับสนุนท้าวเทพกระษัตรีอยู่เบื้องหลัง จึงยกย่องให้เป็นวีรสตรีมีฐานะทัดเทียมกับพี่สาว

ย จากหลักฐานทั้งหมดที่ประมวลมา พอจะทำให้เห็นชีวิตประวัติและผลงานของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทร ซึ่งได้ดิ้นรนต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ จนประสบความสำเร็จในชีวิตระดับหนึ่งอย่างไรก็ตาม ถ้าหากไม่มีการประเมินผลความสำเร็จของท่านทั้งสองในศึกถลางครั้งนั้นแล้ว การเขียนชีวิตประวัติและผลงานครั้งนี้คงไม่สมบูรณ์

ย ความสำเร็จในการรักษาเมืองถลางของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรในขณะที่เมืองถลางไม่มีเจ้าเมืองมีแต่ข้าหลวงของรัฐบาลกลางประจำอยู่ที่ทำเนียบปากพระ ชายฝั่งแผ่นดินใหญ่ตรงข้ามกับเกาะภูเก็ต เมื่อเกิดศึกพม่าข้าหลวงเหล่านั้นต่างประสบชะตากรรมต่าง ๆ กัน คือ

ย โ พระยารธรรมไตรโลกรบกับพม่าที่ปากพระ พระยารธรรมไตรโลกตาย พระยาพิพิธโโคย หนีไปทางเมืองพังงา โ สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมมีผลเกื้อกูลต่อความสำเร็จของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรให้โดดเด่นขึ้น พลังความสามัคคีของชาวถลางภายใต้การนำของวีรสตรีทั้ง ๒ ย่อมเป็นที่ประจักษ์แจ้งต่ออังกฤษและรัฐบาลกลางเป็นอย่างดี ฟรานซิส โลท์เคยเสนอต่อบริษัทยินเดียนเดย์ตะวันออกของอังกฤษ ที่กัลกัตตาให้ยึดเกาะถลางเป็นสถานีการค้าของอังกฤษในการขยายกิจการค้าไปยังตะวันออกไกล แต่การที่ท้าวเทพกระษัตรีและชาวเมืองถลางได้แสดงวีรกรรมที่ท้าวหาญครั้งนั้นได้กลายเป็นเหตุผลสำคัญทำให้ฟรานซิส โลท์และบริษัทยินเดียนเดย์ตะวันออกของอังกฤษหันไปเลือกเกาะปีนังซึ่งเป็นเกาะร้างไม่มีผู้คนแทน สำหรับทางฝ่ายรัฐบาลกลางได้ส่งข้าหลวงใหญ่คนใหม่ คือ โ เจ้าพระยาสุรินทราชา (จันทร์ จันทโรจวงศ์) โ ออกมาประจำอยู่ที่ปากพระพร้อมด้วยกำลังไพร่พลมากกว่าเดิม

ย หลังจากศึกถลางไม่นานนัก ชื่อของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทร เริ่มหายไปจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ หลังจากปี พ.ศ. ๒๓๓๑ แล้วไม่พบหลักฐานว่ามีชีวิตติดต่อกับฟรานซิส โลท์อีก หนังสือประวัติท้าวเทพกระษัตรีท้าวศรีสุนทร ได้กล่าวถึงวาระสุดท้ายของวีรสตรีทั้ง ๒ ไว้ว่า:-

ย โ โ หมื่อท้าวเทพกระษัตรีถึงแก่กรรมที่เมืองถลาง บั้นปลายของชีวิตท่านอาศัยอยู่กับบุตรชายคนโตซึ่งเป็นเจ้าเมืองถลางที่วังท่าเรือ:- (ผู้เขียน) ส่วนท้าวศรีสุนทรตามหลานชื่อเนียมกับทองมาไปอยู่กรุงเทพฯ นคร และถึงแก่กรรมในกรุง โ แต่ก็ไม่ทันพบหลักฐานเกี่ยวกับวัน เดือน ปี ที่ถึงแก่กรรมของวีรสตรีทั้ง ๒

ย แม้การเวลาล่วงเลยมานานกว่า ๒๐๐ ปี ก็ตาม (พ.ศ.๒๓๒๘- ๒๕๔๕ = ๒๑๗ ปี) แต่วีรกรรมอันแสดงถึงความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยวของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรนั้น ยิ่งเป็นที่กล่าวถึงระลึกถึงของทั้งถลาง ชาวภูเก็ตและชาวไทยทั่วไปอยู่เสมอมา ด้วยเหตุนี้จึงได้รวมใจกันสร้างอนุสาวรีย์ขึ้นเป็นเครื่องน้อมรำลึกสักการะ จวบจนบัดนี้เมื่อชาวเมืองถลางภูเก็ตจะเดินทางออกนอกจังหวัด เมื่อผ่านอนุสาวรีย์ของท่านทั้ง ๒ ต่างก็ประนมมือไหว้ไปทางอนุสาวรีย์ทันที บ้างก็ไหว้เพื่อแสดงความเคารพระลึกถึงในคุณงามความดีของท่าน บ้างก็ไหว้เพื่อขอพรให้ท่านคุ้มครองปกป้องให้ปลอดภัยในการเดินทาง และขอให้ประสบความสำเร็จในกิจการงานที่ตนเดินทางไปทำเหมือนท่านที่มีความสำเร็จในการรักษาเมืองถลาง

ย ความบันเทิงยต่อไปนี้เป็นคำให้การของพลโท รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์ นักปราชญ์ด้านประวัติศาสตร์ไทย อาจารย์สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์ ประธานกลุ่มผู้สนใจประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต ซึ่งกรุณาเป็นวิทยากรบรรยายรายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์ครั้งที่ ๒ ประวัติท้าวเทพกระษัตรี-ท้าวศรีสุนทร รวมเล่มพิมพ์เมื่อ ๓๐ กันยายน ๒๕๔๓ ในหัวข้อ การบรรยายเรื่องความสัมพันธ์ของเมืองกลางกับธนบุรี กรุงเทพฯ และเมืองนครศรีธรรมราช ในย่อหน้าสุดท้าย (เอกสารหน้า หน้า ๕) พลโท รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์ บอกให้รู้กันว่า

ย โ ชมาพูดถึงกลาง กองทัพเรือพม่ามาตีตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่งได้ ท่านผู้หญิงจันซึ่งถูกเกาะกุมตัวหนีมาได้ มาซ่อน숨ที่เมืองกลางต่อสู้กับพม่าไม่น่าจะทัน ท่านน่าจะเตรียมการรบมาก่อน โดยรู้จากตะกั่วป่าว่าพม่ามาแล้ว จึงมีการเตรียมทัพ ท่านท่านผู้หญิงจันเก่งมากในเรื่องเศรษฐกิจ การค้า การปกครอง ส่วนเรื่องการสู้รบเมืองกลางไม่มีกำแพงเมือง มีแต่เป็นค่ายที่ทำจากไม้เป็นเสาดันใหญ่มาตั้งเรียกกระเนียด ซึ่งน่าจะมีการทำไว้ก่อนการตั้งค่ายต้องอาศัยภูมิประเทศ ความแข็งแรงของไม้มาทำป้อม พม่าก็มีเป็นค่ายใหญ่มาอยู่ทีโคกตะโหนด ซึ่งเป็นที่รวมเสบียงอาหาร ยุทธโธปกรณ์ แจกให้แก่หมวดหมู่ให้ไปตี รุกได้ก็รุก รุกไม่ได้ก็ถอย ทำกันอยู่หลายวันย ผมไม่ทราบที่ท่านมีดีอะไรอยู่ พม่าไม่สามารถสู้ได้เลย ท่านเก่งแน่ ผมจึงเรียนว่า ผมภูมิใจในการเป็นคนภูเก็ต ไตแม่ทัพที่เก่งกล้าสามารถ แต่ในหนังสือบอกว่าพม่าถอยแล้วถอยเรียกกลับ ไม่ใช่ชนะครับ พม่านั้นสู้ไม่ได้และอดด้วยจึงถอย และในรูปคณะของท่านผู้หญิงจันได้ติดตามไปถึงหาดและมีเขียนด้วยว่าท่านผู้หญิงจันไล่ตีพม่าจนกระทั่งหนีลงเรือไปย ลักษณะท้าวหาญของท่านผู้หญิงจันคุณหญิงมุก คงไม่ให้พม่าถอยไปง่าย ๆ ท่านรู้ว่าพม่าอ่อนไหวโยย ท่านต้องตามแน่ ศึกจบลงในวันที่ ๑๓ มีนาคม รวมเวลาแล้วไม่ถึง ๒ เดือน

อาจารย์สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์ กรุณาเป็นวิทยากรในเรื่องเดียวกัน ขอเพิ่มเติม ความว่า
ย กรุณาดูเอกสารหน้า ๒๙ หลักต่อไปมีภาพ ท่านท้าวเทพกระษัตรีและจดหมายเหตุเมืองกลางฉบับที่ ๑ ตามหลักฐานหนังสือท่านผู้หญิงมาถึงลาโตกในบรรทัดที่ ๕ โ โ ชแลมีข่าวว่า พม่าจะมาตีเมืองกลางท่านพญากลางเจ็บหนักอยู่ ถ้าพ่ายกมา จึงข้าเจ้าจะได้พึ่งลาโตกเป็นหลักยึดต่อไป โ โ ช อันนี้ผมเรียนว่า ที่พลโทรวมศักดิ์ถามว่ากี่เดือน ดูจากฉบับที่ ๒ ขวามือ หนังสือเจ้าพระยาสุรินทราชา บรรทัดที่ ๕ โ โ ช ได้รบพุ่งต้านต่อด้วยพม่า ร่างากันอยู่ถึงประมาณเดือนหนึ่ง ฝ่ายพม่าล้มตายเจ็บป่วยลงประมาณ ๓๐๐ ถึง ๔๐๐ คน พม่ายกเลิกแตกไป ณ วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ มีมะเส็ง สัพคนันโ โ โ ช เทียบแล้วเป็นวันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๓๒๔

ย ฉบับที่ ๓ ต่อ หนังสือท่านผู้หญิงถึงพระยาราชภักดี ในบรรทัดที่ ๗ โ โ โ ช บ้านเมืองเป็นจุลาจลลดข้าวปลาอาหารเป็นหนักหนา ดูชายกมาตั้งทำตึกอยู่ ณ ตะป่า ได้ตีบุกบ้างเล็กน้อย โ โ โ ช ย โ โ โ ช แลหนึ่ง เมื่อพ่ายกมานั้น พญาธรรมไตรโลกให้เกาะเอาตัวดูเข้าไปไว้ ณ ปากพระ ครั้นพ่ายกมาตีปากพระได้กลับแล่นหนีมา ณ บ้านโ โ โ ช ขอความต่อนี้ขัดแย้งกับที่ท่านพลโทรวมศักดิ์ค้านไว้

พลโทรวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์ กล่าวต่ออีกว่า ก็เป็นอันว่ามาจากปากพระ
ย เมื่อสงครามสงบเกิดเป็นความดีความชอบ ได้รับแต่งตั้งเป็นท้าวเทพกระษัตรี ท้าวศรีสุนทร โ โ โ ช
ย ขอเรียนอีกนิด ที่อ่าวเลพัง เกาะทะ เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ วัดพระนางสร้างก็เช่นกัน ได้ข่าวว่ามีข้าของหมดแล้ว แล้วเราจะเอาอะไรไปเชิดชู
ย ทั้งหมดที่นำมาบันทึกบอกเล่าแล้วนี้เป็นเพียงบทความสั้น ๆ โดยสรุปในเหตุการณ์ครั้งสำคัญเท่านั้น เพื่อให้รู้ว่าทำไมจึงต้องสร้างอนุสาวรีย์ให้ท่านทั้ง ๒ ประกอบด้วยยังมีคนส่วนมากเมื่อมีโอกาสเดินทางผ่านอนุสาวรีย์นี้ก็มักจะพูดว่าในลักษณะไม่รู้จักประวัติและคุณค่าอันยิ่งใหญ่ของท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรที่ให้กับชาติบ้านเมืองมีประการใดท่านทั้ง ๒ ประกอบวีรกรรมอะไร เป็นต้น ผู้เขียนจึงมีดำริว่า เห็นควรเขียนเหยียบยกเอาประวัติการสร้างอนุสาวรีย์แห่งนี้ออกมาเผยแพร่เพื่อให้เป็นที่กระจางสำหรับผู้คนที่ยังไม่รู้จักดีนัก ก็เรียบเรียงเนื้อหาสาระในทำนองสรุปเอาอ่านในลักษณะเชิงส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ นอกเหนือจากนี้หากมีผู้อ่านหรือผู้สนใจปรารถนาจะศึกษาเรียนรู้ให้ลึกซึ้งละเอียดพิศดาร ก็ให้หาหนังสือประวัติความเป็นมาประวัติศาสตร์เมืองกลาง_ภูเก็ต ของผู้เขียนซึ่งได้ศึกษาค้นคว้าและเรียบเรียงที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่สามารถได้แล้วผู้เขียนยินดีให้เป็นวิทยาทาน เพื่ออุทิศกุศลกรรมที่ประพฤติปฏิบัตินี้แด่ดวงวิญญาณท่านท้าวเทพกระษัตรี(จัน)ท่านท้าวศรีสุนทร(มุก)

ย ความเหี้ยมโหดและชอบรุกรานก่อสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน(ไทย)หลายครั้งหลายหน ได้สร้างความเคียดแค้นซึ่งกันแก่ชาวไทยยิ่งนัก สมเด็จพระราชวังบวรในรัชกาลที่ ๑ ได้พระราชนิพนธ์เพลงยาวนิราศ เมื่อ พ.ศ.๒๓๓๖ ความว่า
ย ย โ โ โ ชชาติพม่ามันอาธรรม
เที่ยวลางชอบชัณฑ์ทุกพารา
แต่ก่อนก็มีให้มีความสุข
รบรุกฆ่าฟันเสียหนักหนา
ยับเยินเป็นป่าทุกตำบล
มันไม่คิดบาปกรรมทำลำบาก
แต่พลัดพรากจากกันทุกแห่งหน
มันเหล่าอัสติยทรชน
ครั้งนี้จะป่นเป็นธุลี โ โ โ ช

สดุดีวีรชนไทย
ย
ย โ โ โ ช สุริยทัยพระแม่เจ้าย ย ย ย ย ย ย วีรสตรีเอ๋ย
ย แชนท์เจ้าแปรชเนย ย ย ย ย ย ย ย ย ย จักรพรรดิเจ้า

ย ถูกพื้นพระองค์สะ ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย สะพายแล่งย ขาดนา
ย สูญชีพพิทักษ์ทวาย ย ย ย ย ย ย ย ย ย และดาวแดนไทย

ย จันมุกสองพี่น้องย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย หึงกลาง
ย ยอดวีรสตรีทางย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย บัณฑิต
ย คุมทัชชปมาปางย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย คีรีใหญ่ย ปดุงนา
ย ทาวเทพกระษัตริย์ได้ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ฝ่ายน้องศรีสุนทร

ย คุณหญิงโมแม่เจ้าย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ชาวไทยย อีสาน
ย พลีร่างเพื่อชาติใจย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย อธิ์หัว
ยปราบทัพอนุปลาดไปย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย จากถิ่นไทยแล
พระนั่งเกล้าฯโปรดเกล้าฯย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ศท้าวสุนารี

ย ของพระคุณเจ้าพระเทพญาณโมลีย บัดตานี้

ย ย โ ปลีกไถย ย ย ย ย ย ย ดาบแก่งย ย ย ย ย ย ย แข็งหรือไม้
ย ไชวอดหยิ่งย ย ย ย ย ย ย หึงไทยย ย ย ย ย ย ย มิใช่หัว
ย ไหนใดตากย ย ย ย ย ย ย ย กรากกร้ายย ย ย ย ย ย ไหนทำครัว
ย ไซดีแต่ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย จะช่วยย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ฝัวเมื่อไหร่
ย แรงเหมือนมดย ย ย ย ย ย ย ย ดเหมือนกายย ย ย ย ย ย ย กล้าเหมือนหญิง
ย นี้จะจริงย ย ย ย ย ย ย ย ย เหมือนว้ายย ย ย ย ย ย ย ย หรือหาไมย ย ย ย ย ย ย
เมืองกลางย ย ย ย ย ย ย ปางจะจอดย ย ย ย ย ย ย ย รอดเพราะใคร
ย เพราะหญิงไทยย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ไหล่ชายย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย ย พม่าแท้โ

ย ของพระเจ้าบรมวงศ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ย กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕

ย